

УДК: 159.9.351

© Підбуцька Н.В., Беляєва Л.В., 2012 р.

Н.В. Підбуцька, Л.В. Беляєва

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», м. Харків

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розкривається поняття професійної ідентичності студентів, аналізується її структура. Увага акцентується на тому, що процес формування досліджуваного феномена складається із трьох етапів: адаптаційний, стабілізуючий, уточнюючий. Зроблений аналіз критеріїв професійної ідентичності майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійне самовизначення, формування особистості студента.

Н.В. Подбуцкая, Л.В. Беляева

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА: АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье раскрывается понятие профессиональной идентичности студентов, анализируется ее структура. Внимание акцентируется на том, что процесс формирования исследуемого феномена состоит из трех этапов: адаптационный, стабилизирующий, уточняющий. Сделан анализ критериев профессиональной идентичности будущего специалиста.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессиональное самоопределение, формирование личности студента.

N. Podbutskaya, L. Belyaeva

PROFESSIONAL IDENTITY OF THE FUTURE SPECIALIST: THE ANALYSIS OF THE THEORETICAL RESEARCH

In the article the notion of the professional identity of the students, analyses its structure. Emphasis is placed on the fact that the process of the formation of the investigated phenomenon consists of three stages: the adaptation, stabilizer, clarifying. An analysis of criteria of professional identity of the future specialist.

Key words: professional identity, professional self-determination, the formation of the personality of the student.

Постановка проблеми. Сучасна психологія та педагогіка вищої школи ґрунтується на розумінні ідентичності як соціального феномену, на прагненні індивіда співвіднести внутрішній світ із зовнішнім в ситуації ускладнення, різноманіття, що множитья, реалізовується розвитком системи знань і практик, що змінюються та відтворюються.

Звернення до проблеми ідентичності пов'язане з посиленням інтересу до проблеми вибору, самовираження, надбання "сутнісного Я" в хаосі буття.

А.А. Брудний пише, що справжнє мірило людського "Я" – це шляхи, які ми вибираємо, і відстані, які ми здатні пройти [9].

Безліч тенденцій, помічених психологами в психічному розвитку людини, безліч теоретичних припущень, що породжують віяло теорій особистості і концепцій сучасного розвитку, свідчать про актуальність осмислення переживання ідентичності. Особливо у час постійних соціально-економічних змін молодий фахівець повин вміти адаптуватися, що передбачає досягнення під час навчання у ВНЗ професійної

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема ідентичності в науці не є новою, проте залишається актуальною навіть після того, як протягом понад сторіччя багато видатних вчених прилучались до вивчення цього психологічного феномена (З. Фрейд, Ч. Кулі, Дж. Мід, С. Рубінштейн, Е. Еріксон та ін.).

Дослідженнями становлення ідентичності займалися Н.В. Антонова, Т.М. Буякас, П.І. Гнатенко, Л.В. Клочек, В.С. Малахов, В.М. Павленко, Л.В. Попова, Н.О. Чуреєва, Л.Б. Шнейдер. У зарубіжній психології проблематику ідентичності розробляли в межах різних концепцій. Представники психоаналітичного напрямку (Дж. Боулбі, М. Кляйн, М. Малер, А. Фройд, З. Фройд) та біхевіоризму (А. Бандура, Т. Парсон) розглядали ідентифікацію як механізм розвитку особистості; фундатор Его-психології Е. Еріксон аналізував ідентичність з погляду динамічного аспекту впродовж життєвого шляху людини через послідовне подолання криз; думку про вплив соціуму на ідентичність поділяли І. Гоффман, У. Джеймс, Дж. Мід, С. Московічі, К. Ясперс та ін.

Метою статті – є теоретичне вивчення феномену професійної ідентичності студента та її структури.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-психологічної літератури свідчить про неоднозначність і суперечливість тлумачень феномена професійної ідентичності. Широке поширення терміну "ідентичність" і його введення в науковий вжиток пов'язано з ім'ям Е. Еріксона, який визначив ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, як найважливішу характеристику її цілісності і зрілості, як інтеграцію переживань людиною свого нерозривного зв'язку, ототожнення себе з певними соціальними групами. Все це визначає систему

цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, його потреби і засоби їх реалізації. Ідентичність характеризує саме те, що залишається постійним, незважаючи на усі зміни і розвиток людини упродовж життя. Основними функціями ідентичності є – адаптивна (оберігає цілісність і індивідуальність досвіду людини) і організуюча (організація життєвого досвіду в індивідуальне Я) [4].

Взагалі ідентичність у психології розглядається як результат процесів соціалізації, ідентифікації, інтеграції особистості, під час яких відбувається прийняття й усвідомлення себе носієм якого-небудь елемента (ознаки, особистісної риси) об'єкта з певним статусом [2].

Феномен професійної ідентичності тісно пов'язаний із професійним самовизначенням особистості. А воно є особистісною характеристикою, що включає усвідомлену і осмислену суб'єктивну позицію по відношенню до майбутньої професійної діяльності, структуру якої складає професійна самосвідомість, професійна спрямованість та професійна компетентність. Є.О. Клімов, детально аналізуючи професійне самовизначення, розуміє його «як важливий прояв психічного розвитку, формування себе як повноцінного учасника співтовариства «виконавців» чогось корисного, співтовариства професіоналів» [1]. Зрозуміло, що процес цього самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії, і не завершується із завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю, воно йде впродовж всього професійного життя.

Співвідношення цих двох феноменів розкриває дослідниця Л.Б. Шнейдер, яка висловлює думку, що поняття “професійне самовизначення” в одних відносинах ширше поняття “профідентичності”, в інших – вуже. Ширше, оскільки професійне самовизначення охоплює більший віковий діапазон, вуже – оскільки в основному відноситься до вибору, пошуку професії, смислу професійної діяльності, способів її реалізації). Профідентичність вуже, оскільки є категорією професійної самосвідомості, відображає єдність людини і його справи, професійну майстерність, породжується професійним досвідом і професійним спілкуванням. Профідентичність ширше, оскільки виражається у мові, пов'язуючи воєдино долю і істину, реальність і ментальність, відноситься і до вибору, і до ухвалення рішення, і до криз професійного самоздійснення [6].

Професійне самовизначення, що розуміється як знаходження смислів роботи, передує професійної ідентичності. Тоді профідентичність – це самостійне і усвідомлене володіння сенсами виконуваної роботи. Якщо професійне самовизначення – це проектування і будівництво трудового і, в цілому, життєвого шляху, то профідентичність – це освоєння завершеного будівництва. Таким чином, можна погодитися з автором, що категорія профідентичність входить до професійного самовизначення.

Аналізуючи визначення досліджуваного феномену, треба зупинитися на декількох, що достатньо на нашу думку його розкривають. Так, Л.Б. Шнейдер визначає професійну ідентичність – як психологічну категорію, яка полягає в усвідомленні своєї належності до певної професії та формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності [6, с. 113].

За У.С. Родигіною, професійна ідентичність студента – це єдність уявлень про себе самого, емоційних переживань і усвідомленої активності, пов'язаних з придбанням професії, на основі якої з'являється відчуття тотожності з самим собою як майбутнім фахівцем. Система уявлень про себе самого в рамках професійної ідентичності студента містить уявлення про себе як про майбутнього фахівця (що належить до певної професійної групи), про своїх професійних і навчально-професійних цілях, про свої можливості з реалізації цих цілей [6].

Дослідник А.М. Лукіяничук вказує, що професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-сміслову сферу і удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста [8].

Безумовно у психолого-педагогічній літературі можна побачити ще безліч визначень досліджуваного феномена, але зрозуміло, що професійна ідентичність студента – це складне динамічне соціально-психологічне явище, що складається із внутрішніх уявлень особистості про обрану професію, та відповідність їх до реального професійного образу-Я.

У структурі професійної ідентичності Г.В. Гарбузова [7] виділяє такі компоненти як: переконання у правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як суб'єкта навчально-професійної діяльності та майбутньої професій-

но-виробничої діяльності; професійної ідентичності (усвідомлення своєї totoжності з професійним образом-Я); професійного образу-Я; Я-концепції та Я-образів (ідеального, нормального, реального); образу-професії.

Дослідники виділяють три основні етапи формування у студентів професійної ідентичності.

Перший етап – адаптаційний (1 курс) – це період осмислення професійної ідентичності, коли на основі входження у нове соціальне та професійне середовище зовнішня студентська ідентичність переходить у внутрішню прийняту, усвідомлену, емоційно забарвлену характеристику. Це нестабільний етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента (“Я-студент”) та очікувань майбутньої професійної ідентичності.

Другий етап – стабілізуючий (2-3 курс) – це період, коли на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі, власних здібностей та можливостей відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям. У цей період конструктивні схеми саморозвитку знаходяться в достатньо стабільному стані, оскільки студент починає отримувати задоволення від сприйняття себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності (“Я-майбутній спеціаліст”).

Третій етап – уточнюючий (4-5 курс) – період, коли на основі усвідомлення спектру ролей, засвоєних у ході професіоналізації, відбувається формування нових цілей та перспектив. Це другий нестабільний період, сенс якого зводиться до переосмислення та уточнення різних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування та період розвитку професійної кар'єри (“Я-та моя професія та кар'єра”).

Слід зазначити, що ці етапи формування у студентів професійної ідентичності не існують ізольовано, вони тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Л.Б. Шнейдер [6] виділяє зовнішні та внутрішні джерела формування професійної ідентичності. Зокрема до внутрішніх джерел становлення професійної ідентичності дослідниця відносить такі як емоційно-позитивний фон, на якому відбувалось отримання інформації про професію; позитивне сприйняття себе у якості суб'єкта професійної діяльності; емоційно-позитивне сприйняття своєї приналежності до професійної спільноти; вдале засвоєння (присвоєння) прав та обов'яз-

ків, норм та правил професійної діяльності; готовність спеціаліста прийняти на себе професійну відповідальність; характер прояву та самоприйняття екзистенційного та функціонального Я; мотиваційна активність до реалізації себе у вибраній професії. При цьому авторка підкреслює пріоритетність зовнішніх джерел розвитку професійної ідентичності на початковому етапі навчання, до яких відноситься інформаційнонасичене оточуюче середовище, із якого отримується інформація про об'єкт та суб'єкт праці, цілі та завдання, засоби отримання освіти, вимоги професії до людини та ін.

Хамнаєва А.Ю. [5] виділяє в структурі професійної ідентичності три компоненти: особистісну ідентичність, соціальну ідентичність і Я-ідентичність. Особистісна ідентичність розглядається як самовизначення в рамках фізичних, інтелектуальних і моральних особливостей конкретної людини як професіонала. Соціальна ідентичність є динамічним компонентом особистості, що конструюється впродовж життя в ході соціокультурної взаємодії. Соціальна ідентичність пов'язана з типами ролей, статусів, сукупністю образів та положенням людини в професійному співтоваристві. Я-ідентичність, або відчуття тотожності, передбачає суб'єктивне відчуття своєї життєвої ситуації, безперервності і своєрідності в професійній діяльності. Відчуття тотожності з'являється в балансі між особистими і соціальними аспектами ідентичності.

І.Ю. Хамітова [4] у структурі професійної ідентичності розглядає два аспекти. Зовнішній аспект пов'язаний з тим, як оточуючі сприймають і наскільки приймають людину як фахівця в професійному співтоваристві. Внутрішній аспект включає процеси самосприйняття і професійної самосвідомості.

Згідно з уявленнями Л.Б. Шнейдер, зміст ідентичності, що відображає її структуру, пов'язує безліч функціональних і смислових утворень: внутрішню організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуального досвіду, Я-концепцію, особистісні уніфікацію і фрагментацію, стійкість і невизначеність, індивідуальний і соціальний досвід, вибір цілей, цінностей і переконань, ролі, групове членство, цінності, мотиви, установки, емоції, персональні конструкти, ціннісне вимірювання, суб'єктивне час особистості, образи, концепти і судження. У

єдності і взаємозв'язку ці функціональні і смислові компоненти утворюють структуру ідентичності.

Таким чином, можна відзначити, що у всіх розглянутих моделях системоутворюючим компонентом у структурі професійної ідентичності виступає образ Я, що характеризується сприйняттям себе у професійній діяльності, самовизначенням, самосвідомістю. Оскільки професійна ідентичність формується в процесі спільної професійної діяльності, у структурі професійної ідентичності можна виділити «соціальний» компонент, що характеризується типами ролей, статусів, сукупністю образів та положення людини в професійному співтоваристві. Змістовний, ціннісний та оціночний параметри, а також мотиваційні компоненти, що знаходяться у взаємодії і взаємозв'язку, є основними показниками вимірювання зв'язку між компонентами образу Я і «соціальними» компонентами професійної ідентичності. Зазначимо, що критеріями професійної ідентичності, є когнітивний – уявлення про себе, образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо; мотиваційно-ціннісний; емоційно-вольовий та діяльнісно-практичний критерій – потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть викликатися Я-образом і самооцінкою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, професійна ідентичність студента – це складне динамічне соціально-психологічне явище, що складається із внутрішніх уявлень особистості про обрану професію, та відповідність їх до реального професійного образу-Я. Процес формування досліджуваного феномена складається із трьох етапів: адаптаційний, стабілізуючий, уточнюючий, які знаходяться у взаємозв'язку. Неможна недооцінювати роль високорозвинутої професійної ідентичності студента ВНЗ, оскільки лише від ступеню тотожності молодого фахівця із обраною професією залежить його професійна компетентність та конкурентоспроможність на сучасному ринку праці.

Список літератури

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – М.: Академия, 2004.– 304 с.

2. Петраш Е.А. Социально-психологическая адаптация личности в структуре профессиональной идентичности на разных этапах профессионализации / Автореферат дис. на соискание уч. степени канд. психол. н. «19.00.05 – Социальная психология». – Курск, 2009. – 20 с.
3. Родыгина У.С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39-48.
4. Хамитова И.Ю. Развитие профессиональной идентичности консультанта // Журнал практической психологии и психоанализа – №1. – 2002. Режим доступа: <http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=20000106>
5. Хамнаева А. Ю. Поиски идентичности в условиях меняющегося мира // Культура & общество [Электронный ресурс]: Интернет-журнал МГУКИ / Моск. гос. ун-т культуры и искусств – Электрон. журн. – М.: МГУКИ, 2007 – Режим доступа: <http://www.e-culture.ru/Articles/2007/Хамнаева.pdf>
6. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2004. – 600 с.
7. Гарбузова Г.В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов. – М., 1993. – 198с.
8. Лукіяничук А.М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I-II рівнів акредитації педагогічного профілю // Режим доступу <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-3/07lamapp.htm>
9. Брудный А.А. Понимание и общение – М., 1989. –335с.